

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מאות בשנים, ונשתדל נא למעט ככל האפשר ב"יוצאים מן הכלל". החסרי חריגים אנחנו?

הערת המערכת :

לא נתכווננו בהדפסת הערתו של מר אלוני לפסוק הלכה, מהו הנוסח ה"גבון" של הפתגם. העניין נתון לטעמו של הכותב, ואף שלושת הכותבים המכובדים בקונטרס זה (האדונים ברגרין, שופמן, לבנון) טעמם בנידון זה שונה.

אין דעתנו כדעת הא' לבנון, שתפקידו של "לשונו לעם" לעסוק רק ב"הלכה למעשה" וב"כילוי קוצים מן הכרם". מגמתנו גם לברר ולהסביר תופעות לשון, תהליכים וגלגולים, דרכי מחקר וכדומה כדי להקנות לקורא השכלה לשונית מקיפה ככל האפשר ולהכשירו להגיע בעצמו לשיקול נכון ול"כילוי קוצים".

צ ב י ש א ר פ ש ט י י נ

דרכי הבעתם של בני תורה

ג

פ ת ג מ י ם ו מ ש ל י ם

פתגמים, שהם פרי חכמת חיים או פרי חריפות המוחין, היו שגורים בפי העם, ונמצאו רבים בעלי כשרון יוצר, שהיו מתחדשים פתגמים אגב דיבור. גם במעשיות * נכנסו הרבה פתגמים יצירי כותביהם, ואביא מעט מהם.

לב בעל הבית תלוי בכיס — ובו אין רחמים, רק דינרי זהב.
(כרך א, מודה ועוזב)

* בששת הכרכים של "ספר המעשיות" למרדכי בן יחזקאל

דרך הבריות לכבד את העשירים, אם שאינם ראויים לכך
(שם, שם)

נתפש בידי השטן כזבוב בקורי עכביש

ברוב עם הדרת מועד

(שם, מגלגלין זכות ע"י זכאי)
בהשפעת "ברוב עם הדרת מלך" משלי יד, כח.

מי יודע אם לא תצא נשמתו, טרם יזכה לראות בנחמתו
(כרך ג, סוד המתנות)

בהשפעת הפתגם העממי: "עד שתבוא הנחמה תצא הנשמה".

גם רוח הוא, שכל חכמתו אינה אלא בכיסו המלא

(שם, שגיאות יבין)

יפה שתיקה לחכמים, קל וחומר לעמי הארץ

(שם, שם)
שינוי קל מהפתגם התלמודי: "יפה שתיקה לחכמים, קל וחומר

לטפשים" (פסחים צט ע"א).

לא כל מה שהשכל מקיים המציאות מחייבת

(כרך ה, הרועה)
מה שלא יעשה שכלן של הבריות ורצונן, יעשה שליחו של

המקום שהחכמים בעיניהם יקראוהו בשם המורה

(כרך ג, חכמת הרב)

מה יעשה אוזוב בקיר לארז אשר בלבנון?

(כרך ה, הצדיק היחף)
על יסוד "מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר בקיר" (מלכים

א' ה, יג), במובן: מה יכול הקטן לעשות לגדול?

כך דרכן של הבריות, לקרב את המקורב ולכבד את המכובד.

(שם, אשה על כסא האפיפיור)

כחיקוי לפתגם "אין מצליח כמצליח" הנמצא בלשונות שונות.

(כרך ה, זוג מן השמים)

אין תשועה ברוב בכיה

(כרך ו, אוצרו של ר' אייזיק)

אין אדם שליט בחלום

הומוֹר וסאטירה

ההומור הוא מן הסגולות הנדירות, שרק מועטים זכו לו. לא ייפלא על כן, אם ב"מעשיות", שנכתבו על ידי יהודים המשופעים בדאגות, נמצאו בקושי רב. ראיתי מאמרים אחדים, שההומור שבהם מבושם בושם קל וכא לא מתוך צחוק מהולל, אלא מתוך חיוכים קלים.

והאורח היה שקוע באכילה ושתייה, ועשה מלאכתו באמונה

(כרך א, אורח פורח)

הסלות כלו, ותאבנו לא כלה (שם, שם)

עשר ככרות לחם וחצי כבש יאכל בסעודה אחת, מלבד היין והשכר אשר ישתה. שתיה שאין לה שיעור. ואם אכילתו ושתייתו היו למעלה השיעור, הנה מעשתו היה אפס; כל הימים ישב בטל

עיקר ההומור הוא "שתיה שאין לה שיעור" כנגד "אלו דברים

שאינן להם שיעור: הפאה והביכורים וכו'" (פאה א, א).

אם רוכל עני כמותו מתעקש ורוצה דווקא לדעת עד היכן עניונו מגעת, אין מסרבין לגדול שכמותך (שם, הרוכל החסיד) ההומור הוא כנגד המאמר: "מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול"

(פסחים פו ע"ב) — שאין משיבים פני נכבד.

כל חכמתו אינה אלא בכיסו המלא (כרך ג, שגיאות יבין)

איש מהם לא רצה להשתמט (מתרום תרומה לצדקה), אלא מה?

כל אחד רוצה לזכות את חבריו בחלק יותר גדול מן המצווה

(כרך ד, הכיבוד)

והבגד היה מלא קרעים, אחד למעלה ושבעה למטה

(שם, הגזירה נתבטלה)

ע"פ "הנה ממנו אחת למעלה ושבע למטה" (יומא ה, ג).

וידבר עמהם בהלכות גניבות, כדרך גנב מנוסה

(שם, בעל מגלה עמוקות)

על גערה שנתעברה :

אך כריסה הולכת וגדלה, וקשה היה לה להסתירה מעיני
הבריות, שדרךן לראות נגעי אחרים (שם, אשה על כסא האפיפיור)
מעין רמו לאימרה : "כל הנגעים אדם רואה, חוץ מנגעי עצמו"
(נגעים ב, ה).

ה

דברי מליצה, דימוי, תאור ודרוש

אל יפטר אדם מחברו אלא מתוך הלכה, שמתוך כך זוכרנו
— אל תקרי הלכה אלא הליכה, כלומר ילווהו (כרך א, מידה ועוזב)
ביתם היה כקן יונה, שיחם והגיגם אהבה וחדוה, וסביבם אורה
ושלוח יתירה (כרך ב, היונה)

כיוון יפה : ביתם כקן יונה — שיחם והגיגם אהבה — "כיונים

הנה נהגה" (משעיה גט, יא)

על אישה עקרה :

ומשנה צער היה בביתם בימי שבת ומועד, שבכל בית הבנים
מעטרים את השולחן כשתילי זיתים, ואם הבנים שמחה בשמחה
את שיר ה' מפי יוצאי חלציה, ובביתם אין קול ואין עונה

(שם, עקרת הבית)

מוצאי שבת, אחר סעודת מלוה מלכה, נסתלקה הנשמה
היתירה, ועסקיו המרובים התחילו טורדין אותו (שם, השטר)

בבואו להוציא מתוך הקולמוס את השמות הקדושים, אש של
מעלה היתה מלהטת בקרבו (שם, הסופר וקולמוסו)

אוי לו לאיש שעלה בגורלו להיות מן היורדים; לא כל הבריות
יודעים לברך על הרעה כשם שמברכים על הטובה

(כרך ג, מעשה בגביר שירד מנכסיו)

ברמו על מאמר תז"ל : „חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך

על הטובה“ (ברכות לג ע"א).

בבית שקט ודממה... אך פתאום הופרעה הדממה, אחד שואל
קושיה, השני משיבו תשובה, והשלישי סותר את דבריו,
והדממה נהפכה לסערה, סערה של תורה, שניתנה בקולות
וברקים.

אינני יליד אבן ולבי הומה למשפחתי (שם, הבורח מפני הכבוד)
האנשים הבינו שאיש קדוש הוא (הלומד) ואין בדעתו לדבר
עמהם, כי דיבור גורר דיבור, ומביא לידי ביטול תורה
(שם, הרועה)

בהשפעת „עברה גוררת עברה“ (אבות ד, ב).

הם לא ראו לפניהם כי אם שמים רקועים למעלה ומים קרושים
למטה (שם, השר מקוצי).

על מי שגנב כלים מן הבית :

ולא עוד אלא שנטל מן הבית גם חפצים יקרי ערך, שמשקלם
קל וערכם רב (שם, דע את אלוקי אביך ועבדו)
נר תורה האיר על שולחנו עד שהגיע זמן קריאה של שחרית
(שם, נפשו חשקה בתורה)

בהשפעת : „עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם : רבותינו הגיע

ומן קריאה של שחרית“ (הגדה של פסח).

ואיך אוכל לכלוא את רחמי, בראותי את הציפרים שעליהן
נאמר במעשה בראשית ועוף יעופף על פני רקיע השמים, והן

מתדפקות על כותלי הכלוב לצאת למרחב יה?

(שם, פדיון שבויים)

המשקה מקרב את הלבבות, ובעטיו הרחוקים נעשים קרובים

(שם, דע את אלוקי אביך ועבדהו)

מעין „גדולה לגימה שמרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים“

(סנהדרין קג ע"א) — ומרחקת את הקרובים — אם שכחו

להזמין אל הסעודה.

האניה יצאה מרשות געלים, והיא כולה בידי הסערה והגלים,

והם יעשו בה כרצונם (כרך ה, פסח במדריד)

יום יום לימדהו תורת ה', ודברי אל חי באו בקרבו ויחיו את

העצמות היבשות (שם, החוזה מלובלין)

מתוך זכירת העצמות היבשות שראה יחזקאל.

משהגעתי לגדולה הייתי משנה למלך, אסור בשלשלאות של

נימוסין (שם, השר והכומר)

ביטוי מוצלח על העבדות שבשמירת נימוסי המעמד.

על אדם שהיה שקוע בלימוד ושמע פתאום קול :

ויתעורר ממשנתו (שם, מעשה בבן החכם ובת המלך)

חיקוי ל„ויתעורר משנתו“.

התחיל לחשוב על מצפונו (שם, שם)

על סודות לבבו, על יסוד : „נבעו מצפונו“ (עובדיה, ו).

וכשם שהיו ידיו פתוחות לקבל רווחים ... כך היו קפוצות

כשהגיעה שעתן להוציא אף הוצאות קלוח (שם, הקמצן)

עסקיו מרובים ורחמיו מועטים (שם, שם)

לא כל מה שלב הבריות הוגה הן מקיימין — הלכה לחוד

ומעשה לחוד (שם, השותף)

כל היוצא מתחת משקלו אין בו חסר (שם, שם)

מתאים מאוד לפי רוח הלשון : מדה חסרה (בבא בתרא פט ע"ב)
איש אמונים אתה ובעל חשבונות, החושב לא רק חשבינות
של פרוטה, כי אם חשבוננו של עולם (שם, שם)

וה' יפתח את עין שכלך (שם, מעשה בבן החכם ובת המלך)
כיסוד מוצלת, על יסוד „ונפקחו עיניכם“, „ותפקחנה עיני שניהם,
וידעו“ (בראשית ג, ז).

בין המחשבה ובין המעשה מהלך ש"י עולמות (שם, חתן דמים)
לב הזקן היה סגור לפניו, מעין חתום שאינו מבעבע אפילו
טיפה אחת (שם, שם)

על יסוד „גן נעול, מעין חתום“ (שיר השירים ד, יב).

ודמעותיה התדפקו על שערי רחמים

(שם, מעשה בבן החכם ובת המלך)
את אוצר היראה (יראת שמים) אין לחפש אצל הרבי, אלא
יחזור לביתו ויחפור בעמקי לבו עד מקום שידוע מגעת
(כרך ו, אוצרו של ר' אייזיק)

טובת ההווה בלבלה את רוחם והסיחה דעתם מן העתיד
(שם, מלך לשעה)

והם עומדים סביבו ונהנים משיח שפתותיו

(שם, כבש אותו בשלש מעשיות)

חכמתו ומעשיו שקולין (שם, ר' אלכסנדר)

במקום „נאה דורש ונאה מקיים“, ואפשר : ששוקל דבריו ומעשיו
במתניות וביישוב הדעת.